

LATOR LÁSZLÓ

Utak Rómába

Véletlenek valószínűtlen összejátszásának köszönhetem, hogy harminchárom évesen eljutottam Rómába. Kamaszkoromban, a háború előtt, egyszer léptem át a határt. Nekem, kárpátaljai csehszlovák állampolgárnak akkor Magyarország volt a külföld, s az első, sokáig egyetlen nagyváros, amelyet láthattam, Budapest. A világitó, mozgó reklámokkal, a palotákkal, a szédítő forgalommal, a Dunával, a hajókkal maga volt a fényes csoda. Másodszor a háború vége felé voltam ott, kénytelen-ségből, néhány napig, légiriadók, bombázások riadalmában, füstölgő romok közt, akkor robbant fel, úgy tudtuk, véletlenül, a Margit híd, a városból alig-alig láttam valamit. A másik fővárosomat, Prágát egyszer sem, majd csak ötvenhat nyarán

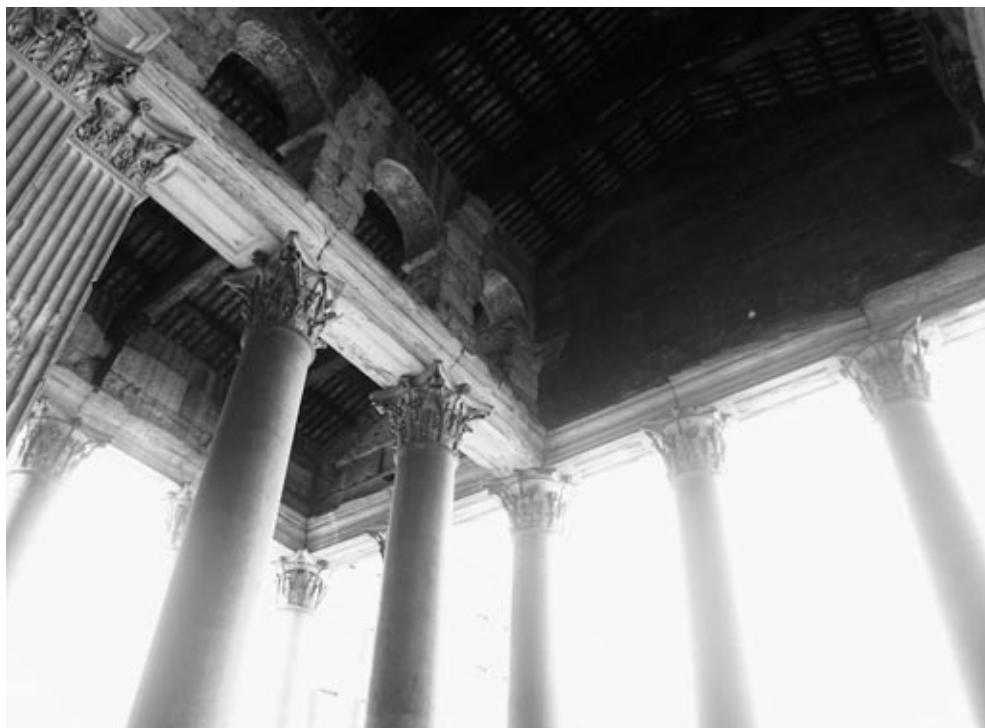

találkozhattam vele, akkor lehetett a fordulat éve után külföldre utazni, addig még a szomszédos (testvéri) országokba is csak bajosan. Az én családomban nem is volt szokás az utazgatás, pedig tehették, tehettük volna. Legfeljebb anyai nagyanyámék mentek el olykor, még a Monarchiában, nyaralni az Adriára, ha jól emlékszem, begyakorolt szokásuk szerint Cirkvenicába, de az akkor még nem volt külföld. Járhattam aztán a világot közvetlenül a háború után, nem jószántamból, vittek leventének, félig-katonának, Ausztrián keresztül Németországba (azok még az utolsó háborús napok voltak), azután meg, Lengyelországon keresztül, a Szovjetunióba, Breszt-Litovszkba, fogolytáborba, csoda, hogy megúsztam, hazamehettem Ugocsába, s onnan aztán, határon átszökve, eljuthattam Makóra, ott megtelepedett szüleimhez. 1945. december 24-én este – látványosan rendezte a sors. Az első békeévben aztán akár lehetett volna is ide-oda utazni, de akkor nemcsak pénzem nem lett volna rá, nem is nagyon kíváncsotam el, örültem, hogy végre Magyarországon lehetek.

Ötvenhat kellett hozzá, hogy annyira-amennyire megnyíljon a határ. Nekem szerencsém volt. Nem is csak egyszerűen mehettem. Elküldtek. S először mindjárt Rómába. Az volt az első igazi világváros az életemben. Úgy kezdődött, hogy a forradalom után, mondhatni, té-

vedésből, olasz szerkesztőt csináltak belőlem az Európa Könyvkiadó illetékesei. Azt hitték, mert valamikor fordítottam (gyarlón) két-három Pascoli-verset, tudok olaszul. Ráadásul két évvel korábban hazárdul vállalkoztam egy egész regény fordítására is. Azért, hogy egy kicsit jobban beletanuljak az olaszba. Véres verejtékkel, órákat szótárázva fordítottam az akkor hallatlanul népszerű Vasco Pratolini új regényét, az *Il quartierét*. (A *Szegény szerelmesek krónikájából*, úgy emlékszem, szép filmet is csináltak.) Persze kellett hozzá Sárközi Márta is: átnézte, ellenőrizte, segítette rabszolgamunkámat. Ötvenhat novemberében aztán megkérdezték: te úgyis tudsz olaszul, nem akarsz-e olasz szerkesztő lenni? Akartam. Szakmányban lektoráltam az olasz regényeket, felibe-harmadába értettem őket, de persze nagyon alapos elemzéseket írtam róluk. Szerkesztettem is, abból sokat tanultam, rögtön elsőnek Giovanni Vergának, a verizmus atyjának főművét, a *Don Gesualdo mestert*. Küszködtem vele eleget, nem volt könnyű szöveg, ráadásul itt-ott délolasz tájnyelvre váltott. Az Európa, kihasználva a kínálózó lehetőséget, a párt, a hivatal oda-nem-figyelését, különféle sorozatokban, a Zsebkönyvtárban, az innen vizschanézve is remek, a világirodalom legfrissebb irányzataival lépést tartó Modern Könyvtárban meg csak úgy, külön is, kezdte pótolni, amit kényszerűen elmulasztott.

Az olasz irodalom, talán leginkább a remek neorealista filmeknek köszönhetően, hirtelen népszerű lett. Megtudhattunk volna mindent a folyóiratok, lapok kritikáiból, mégis, amikor váratlan lehetőség adódott, felkínálták, menjek ki Olaszországba, kiadókkal, írókkal ismerkedni, tárgyalni. Rómába, mert ingyen szállást lehet kapni a Magyar Akadémián, onnan aztán majd elmehetek egy-két napra Firenzébe, Milánóba, Torinóba – a nagy kiadók ott voltak, nem a fővárosban.

Hihetetlen dolgok estek: megkaptam első útlevelemet (pirosat, az volt a hivatalos), mellé az akkor szokásos kilencven dollárt, meg a vízumot is, igaz, *limitato a Roma*: valami nálunk esett sérelmet toroltak meg, úgyhogy igazából el sem hagyhattam volna Rómát. A kiadókért nem fáj a szívem, innen-onnan, főként Goffredo Parisétől mindenről értesültünk, ő ugyanis járt nálunk, kiadtuk már világsiker-regényét, *A szép papot*, haláláig tartott köztünk a, mondjuk, barátság, ő mindenről tudott, hiteles véleményt mondott, sok mindenkivel összehozott már első ottlétemkor is. De úgy éreztem, ha már egyszer (meglehet, utoljára) Itáliában vagyok, nem lehet Nápolyt nem *látni és meghalni*. Elmentünk hát egy jó kedélyű szegedi fizikussal a *questurára*, a rendőrkapitányságra, s riadtan, de elszántan, már-már folyékony olaszszággal előadtam az ügyeletes tisztnek, hogy Nápolyt, a nevezetes, gyönyörű Nápolyt szeretnék látni. Káprázatos színielőadásban volt részünk, ízig-vérig olaszban. Minden porcikája játszott a rendőrnek, szenvedélyesen szavalta, hogy ő ennyi meg ennyi éves, és soha még Rómából ki nem tette a lábát, éppen elég lesz nekünk Róma, egy hónap alatt azt se győzzük megnézni, különben meg a törvény az törvény, s végül már annyira nekihevíült, hogy átugrott az ügyfeleket elválasztó korláton, úgy játszotta tovább a nagy szerepet nekünk, rémülten hátráló kérelmezőknek. Aztán hirtelen visszafogta a hangját, nyájasan ránk nézett, és azt mondta: de ha rám hallgatnak, ne törődjenek a korlátozó pecséttel, menjenek csak el, ahova akarnak.

A Pantheon oszlopai

Ezt a nemes, nagyvonalú, mondhatni, elegáns linkséget sokszor tapasztaltam ezután is, szerettem ezt is az olaszokban. Mit bántam én akkor, hogy első itáliai utam nem indult valami biztatóan. Vonaton utaztam, persze, szerencsére egy nemzetközi sakknagyemester volt az útitársam, aki mégiscsak járt már néhányszor külföldön. De ha jól emlékszem, ő csak Ausztriába ment. Már attól kilelt a hideg, hogy Bécsben át kellett szállni, a Westbahnhofról eljutni Südbahnhofra. Közben volt egy jó sétára való időm. De mit csinál az ember ilyenkor a csomagjával? És hogy megy, taxival? Az vajon mennyibe kerül, és mennyi borraivalót adjak, ha se garasoskodónak, se baleknak nem akarok látszani? Vagy villamossal? De hol kell jegyet venni? Riadalmimat csak a hajdani keleti blokk polgárai érthetik. Már azon sem csodálkoztam volna, ha Hegyeshalomban elveszik az útlevelemet, és hazaküldenek. De amikor olasz oldalon, Tarvisióban megállt a vonat, és minden simán ment, vám, vízum, útlevélvizsgálat, mégiscsak megkönnyebbültem. Az állomás színes forgatag, árusok jöttek kocsijukkal, zsemlet, teát, kávét, fagyaltot, kólát kínáltak, s mert valaki, még otthon, mondta, milyen jó, megkockáztattam egy *aranciatát*.

A Termini pályaudvarról, nehéz bőröndöt cipelve, villamossal mentem az akadémiahoz legközelebb eső megállóig, a részleteket nemigen vettem észre. Az egészet valahogy mégis. Szédítően gyönyörű volt, hézagosan is olyan, amilyennek olvasmányaimból tudtam, régtől

ismerős, első látásra otthonos hely. De nem tudtam, hogy a pályaudvar nevezetes frízét magyar szobrász, Amerigo Tot csinálta, ugyan hol őrzik, ha őrzik most Tóth Imre hagyatékát? Később a *Regélő városok* (szép sorozata volt az Európának) Róma-kötete ügyében jártam is nála a Piazza de Spagna közelében, a Margutta utcában, ott szinte minden házban volt egy-egy műterem. Akkor figyeltem fel rá először, hogy Rómában egy adott mesterség művelői (ahogy most már nálunk is, mondjuk, a galériások) szeretnek egy utcába települni. A Marguttával párhuzamos Babuinóban például írók, mint a hányatott életű, aztán fényesen befutott magyar, ráadásul kárpátaljai születésű gyönyörű Bruck Edit, a költő Nelo Risi felesége, a rendező Dino sógornője. Negyvennégyben deportálták, s egy rövid, úgy tudom, nem is felhőtlen izraeli közbjáték után Rómában telepedett meg, s talált otthonra végre. Egyébként sebzett magyarságát nem egy művében kibeszélte, legszebben talán első, ön-életrajzi regényében, a nálunk is megjelent *Ki téged így szeretben* (milyen jellemző, hogy egy olasz író nő könyvének egy József Attila-idézet a címe!). Fordított is, férjével közösen, József Attilát, másokat, úgy emlékszem, amikor először jártam náluk, éppen Illyés Gyulát tették át olaszra. Szóval mentem, feszülten figyelve-számolva a megállókat, a Giulia utca felé (abban volt az Accademia d'Ungheria), s nem tudtam, hogy előttem, a pályaudvarhoz egészen közel, ott van Diocletianus fürdője, ma Nemzeti Múzeum, ott láthattam aztán, hogy csúszik-olvad össze zavartalanul a görög, a latin, az olasz képzőművészet és építészet, egymás mellett az öngyilkos gallus és a görög mintára készült Hermész, a trónus öt fölülműlhatatlanul szép nőalakja, a diszkoszvető meg a pihenő ökölvívó meg a császárszobrok – dehogy akarom az egészet előszámlálni. Hadd mondjam el inkább, hogy egyszer, néhány év múlva, ez előtt a világszép színpad előtt zsebelték ki az annyiféle látnivalótól

A Piazza di Spagna

A Tevere a Szent Péter-bazilikával

kába Varga Domokost. Jöttek ki Vekerdi Laciékkel a fürdő-múzeumból, s egy kedves fiatalember Dombi lábára taposott. Kérte a bocsánatot, kapta elő patyolattiszta zsebkendőjét, törölte-fényesítette a kárvallott cipőjét, s mikor kölcsönös udvariaskodás után társával eltűnt, hiába volt a tapasztalatlan magyar turista nyakában, zacs-

A Forum Romanum

kóban, ahogy tanácsoltuk, az aznapi pénze, csak megszabadították tőle.

Egy barátunknak a válltáskáját tépte le egy motoros tolvaj, öt lépésre az akadémiától, pénztestül, útlevelestül, slusszkuksostul. Egy filmrendező méregdrága fényképezőgépét úgy emelték el, hogy kalapáccsal bevették barátja kocsijának hátsó szélvédőjét, ott volt, hátul, a nélkülözhetetlen munkaeszköz, majd a tolvaj nyugodtan átvágott az autóáradaton, csak nézni lehetett utána, szaladni nem. De ezt a történetecskét meg hadd folytassam azzal, hogy idehaza elképzelhetetlen az a természetes udvariasság, amivel ott minden pillanatban találkozhatunk. A rémült gyalogos hiába várja, hogy a sűrű kocsisor megszakadjon, de ha elszánja magát, és elindul a

túlsó járda felé, az autók megállnak, utat nyitnak neki, s nem hallani ordítózást, dudálást, ha két kocsi összekoccan. Eljátszhatunk azzal a gondolattal, hogy talán így lehetett ez már az ókorban is. Ott is voltak, ha nem is a Fórumon vagy a Capitoliumon, de esetleg a Colosseum környékén vagy a császári üzemeltetésben működő fürdők környékén kisebb-nagyobb csibészek, gonosztevők, ám ott voltak már a nyájas-derűs mediterrán jó modor kimunkálói, gyakorlói is. De vissza a hajdani villamosra. Ugyan elnéztem-e balra, a hatalmas Santa Maggiore-bazilika felé, tudtam-e, hogy előttem a Ponte Sant' Angelo, a Szent Angyal híd megy neki az Angyalvárnak, s onnan már látni a Szent Péter-bazilikát, előtte a világ legszebb terét, ha hihetünk Stendhalnak, a Bernini tervezte oszlopcsarnokokat, az óriási, mégis emberléptékű teret. Illetlenség róla beszélni. Láthattam volna a villamosról a Largo Argentinát, ott dőfte le a hagyomány szerint a forradalmár Brutus Julius Caesart, talán ma is ott kísért véres árnya a temételen gazdátlan macska közt, legtöbbször fényes szőrű, mindig van elég hazai és külföldi etetni, meg-megsimogatni őket. Itt, ennek a térnek a sarkán volt az a presszó, ahol a Magyar Akadémia íróvendégei közül kettő, Pilinszky János és Toldalagi Pál üldögélt negyvenhétben. Mondják, Pilinszkyt alig-alig érdekelte a város, csak szívta egyik cigarettát a másik után, mintha idehaza volna, és mondta, mondta szent-
Utcakép, Campo de' Fiori

A Colosseum

védelesen a magáét, nagy dolgokat, talán Rómáról is. A másik oldalon egy állóvendéglő, a Delfino, nagyon jó feketét, mindig a szemünk láttára sajtolt gyümölcslevet lehetett benne inni, de azt tehettük máshol is, hanem olyan gyönyörű homárt, langusztát, tarisznyarákot sehol nem lehetett látni. Majdnem szemben vele a Palazzo Venezia masszív, méltóságteljes tömbje, akár büszké is lehetünk rá, ott volt valaha a Monarchia követsége. S annak az erkélyéről szónokolt (valamikor láttam a hirdóban) Mussolini. Nem messze onnan egy elegáns kalap- és kesztyűbolt, azt a tulajdonos különös, magyar képzetet keltő nevéért szerettük, emlegettük feleségemmel, Judittal. De egyszer csak eltűnt a Salmoiraghi-cégtábla, később a Colonna téren, szemben a Marcus Aurelius diadaloszloppal (a pogány császár szobrának helyét később Szent Pál foglalhatta el) akadtam rá. Továbbhaladva, a Corso Vittorio Emanuelén útba esett az a szép barokk templom, a San' Andrea della Valle. Azért is szerettem elmenni mellette, mert mindig ott láttam azt a hervadó, alig-mosolyú utcanőt, akit nyilván a család gondja, a szükség hajtott az utcára, de ügyféllel tárgyalni egyetlen egyszer sem láttam. Gyönyörű nevük van a strichelőknek: *peripatetica*. A léha képzelet nem tudja nem odagondolni mögé a hajdani görög filozófia-tanulókat, Arisztotelész Lúkeionját. Aki innen közelítette meg az akadémiát, elhaladt a kétes hírű, de igen olcsó szálloda, az Albergo Sole előtt. Egyszer-egyszer drámai sikoltozást lehetett hallani odabentről. Azt hiszem, garniszálló lehetett, s kedves szállóhelye a kispénzű magyar Róma-nézőknek. De ha egy megállóval tovább mentünk a Szent Angyal híd felé, a Giulia utcához közelítve sokkal nemesebb, mértanian-arányosan hatalmas épület előtt haladtunk el, vagy ötszáz évvel ezelőtt szerencsejátékon nyert pénzen épült, később a Vatikán vette birtokba, s a Cancelleria máig szentszéki hivatal. A Sole

szálló és a reneszánsz palota közt megtalálhattuk Pietro mester *trattoriáját*, kedvelt helye volt a magyar ösztöndíjasoknak, azoknak is, akik nem voltak otthonosak az olaszban, mert volt magyar étlapja, és nem is volt drága, mi is megengedhettük magunknak, hogy egyszer-egyszer beüljünk, együnk-igyunk, engem kiváltképpen az üveg alatt látható tengeri állatok, ismeretlen szörnyek vonzottak, vaktában kóstoltam meg valamelyiket. Ott ettem először *scampi alla grigliát*, roston sült rákot. Vagy egy évtizeddel később szakszerű leckét kaptunk Hubay Miklóstól, neki több pénze volt, mint nekünk, Firenzében volt akkor egyetemi tanár, meg-meghívott bennünket, elbűvölő kedvességgel, Juditot és engem, egy közeli, halra szakosodott kisvendéglőbe. Ebéd előtt eligazított egy ritka templom, múzeum vagy az olasz konyha titkaiban. Ha a Tevere felé haladva átvágott az ember a Campo de' Fiorin, a csupa szín és harsányság téren, ott volt előtte a Farnese palota, akár le is ülhetett fényesre koptatott kőpadjára, s eltűnődhetett rajta, hogy mint annyi más, ezen a palazzón is ott van Michelangelo keze nyoma, s ha kezdi megismerni Rómát, elámul, hogy hol mindenhol találkozunk a roncsolt idegzettű festő-szobrász-építész költözseni hatalmas formákba költözött lelkével, és megérti, hogy semmiféle leírás, reprodukció meg nem közelítheti az erőszakosan ránk zúduló látványt. Hol is játszódhatna a *Tosca* második felvonása, ha nem a Farnese palotában? Egyik ottlétemkor ott, a Puccini választotta színhelyen (most francia követség) vették filmre az operát. Ha a Farnese térről jobbra fordulunk, egy kicsi, természetesen templomos téren van egy kis bár, magyarul eszpresszó, pár lépésre az akadémiától, sok magyar betér oda, én is ott ittam először igazi olasz kávé, rövid feketét, meg is kérdeztem egyszer a pultos fiút, mitől olyan jó az olasz presszókávé, azt felelte, tudja, uram, annyi körülménynek kell összejönni. Később, amikor felfedeztem az Aranycsészét, a Tazza d' Orót a véres múltú, mára derűssé szelídült, Bernini szökőkútjaival koronázott Navona tér sarkán, s feketeivás közben elnéztem a nyitott szájú zsákokban kínálgató kávékat, már tudtam, hogy az *arabica* az igazi. Meglehet, a víz is számít, volt is a közelben egy utcai kút, talán már az ókorban is itták a szomszédok rómaiak a vizét, sokan tartották oda a szájukat az állandóan csorgó sugárnak. Ha onnan a keskeny, rövidke utcán, kerülgetve a kutyaszart, mert a szemét, az utcákon-tereken szétszórt hulladék is hozzátartozik Rómához, átvágott az ember, ott volt előtte a via Giulia. Ha balra néztünk, ott volt, borostyánnal befuttatva, az a bizonyos híd, csonkán, pénz fogytán félbehagyva, amelyen a Farnese-palota egykori urainak módja lett volna a Tevere partjáig sétálni. Aztán egy templomocska következett, s

benne az *ossarium*, amelyben isten tudja, mikor élt lények (szerzetesek?) koponyái várják a feltámadást, s szinte nekiment az ember a talán Fraknóinak köszönhető Magyar Akadémiának, az Accademia d' Ungheriának, a Falconieri-palotának (Borromini-homlokzat-loggia, persze, ne felejtjük). Egyik fele az egyházé volt, ott működő, tanuló papok laktak, gondosan elzárva az állami traktustól. A szép falak közt gyanakvó bizalmatlanság. Akkoriban még nem lakhattak az ösztöndíjasok, tudósok, művészek a kényelmes *palazzinában*, a külön épületben, az talán a személyzeté volt, a jeles vendégek a

Az Angyalvár

A Piazza Navona

főépületben egy nagy hodályban, tízen-tizenketten, sorba rakott vaságyakon háltak, volt viszont egy kezdetleges konyhának berendezett földszinti terem, főzhetett magának, akinek kedve volt. De egy barátságos alkalmazott mégiscsak akadt, Rolla, az olasz portás, a hírek szerint az ellenállásban Togliatti szárnysegéde. Ha ő volt szolgálatban, a kapuból alatt hárman-négyen fél éjszákát átboroztunk, tőle tanultam meg sok olyasmit,

Kilátás a palazzinából

hecc kedvéért, egy sétálgató leánykát, hogy mivel kecsgetti az esetleges vendéget. *Faccio il bocchino col guanto*, mondta szemérmesen a lányka. Nem merem lefordítani ezt a gyönyörű metaforát, de azóta is elragadtatottan gondolok erre az ókori rom-díszletek közt játszódó egyszerre antik és huszadik századi szexuális aurájú jelenetre. Gondolom, az utcalány így kereste meg a kelengyérealót, s ártatlanul ment majd férjhez választottjához. Persze, Róma színes, olykor tetszetősen csiricsaré életének voltak illedelmesebb népi formái is. A Trastevere, köztudott, népi negyed, rá is játszanak erre a nem-paraszti, nem magyar értelemben vett népiségre. Jártam én is, Goffredo Parise vitt el, a Meo Pataccában, nevét onnan vette, hogy a hagyomány szerint ez a ház volt valamikor a hasonnevű betyár búvóhelye, a pincérek betyárjelmezben vannak, díszletek-kellékek jelzik, miféle helyen van a vendég. Akkor még nem tudtam olasz módra villára tekerni a hosszú spagettiszálakat, már-már azon voltam, hogy felvágom őket, amikor szomszédom, a szép színésznő azt mondta: képzelje, volt itt a múltkor egy francia úr, késsel felvágta a tésztát. Ott tanultam meg, hogy kell csinálni. S azt is, ami nincs a szótárakban, hogy *paghiamo alla romana* (Moravia mondta), ami azt jelenti, hogy ki-ki a magáét. De nekem a Meo Patacca kosztümös színjátékánál jobban ábrázolta az olasz kisvilág természetét a Campo de' Fiori, a piac délelőtti nyüzsgése. Az akadémia felől jövet, valamelyik rövid síkatoron át, csak néhány lépésnyire volt. Az egyik utcácskában nagyszerű élelmiszerboltocska, kicsit odébb, már a téren, egy másik, kínálata gazdagabb, én kivált a sajtokat meg a borokat bámultam, a szép fonott

amit semmiféle nyelvkönyvből nem lehet. Egyszer rozoga autóján még Veltribe is elvitt bennünket, mert szerinte ott lehetett a legjobb üregi nyulat kapni, s hazafelé jövet, hogy egy kicsit beelássunk az olcsó éjszakai életbe (mert az igazi szerelem-szolgáltatók újságban hirdették magukat: fiatal masszírnő, úriás környezet, hűvös levegő), megállt a Caracalla termáinál, megszólított, csak a

üveges *frascattit*, *chiantit* mindenki ismerte, de mi minden volt még ott! A tér sarkán volt egy kenyérbolt, sokféle, még kemencemeleg kenyeret vehetett az ember késő este is. A másik sarkon egy leülős cukrászda, de a feketét többnyire állva ittuk ott is. A reggel hirtelen összeálló, megelevenedő piacon csak járkálni is gyönyörűség volt. Kínálatával mindenkit elbűvölt, kivált bennünket, magyarokat. Zöldségek, gyümölcsök, magvak, amelyeket azelőtt sose láttunk, s ha láttunk is ezt-azt, az ottaniak nagyobbak voltak, fényesebbek, érzékibbek, kívánatosabbak, s az árusok, nők-férfiak vegyest, utánózhatatlan olasz kiskomédiákkal, ilyen-olyan tempóval, dallammal kínálták a portékájukat. Mindennek, mindenkinek megvolt az állandó helye, a tér túlsó sarkán, arisztokratikusan elkülönülve, egy asztalkán vargánya, mire ideért az Abruzzóból (talán csak azért gondolom, hogy onnan hozták, mert volt átellenben egy vendéglő, tulajdonosa egy hatalmas abruzzói volt, Fülep Lajos imádta a helyet, a hely szellemét, lelkekre kötötte, hogy térjek be oda, ha csak tehetem), gondolom, megháromszorozódott az ára, de volt ott néha méregdrága szarvasgomba is. Ugyanazon a térfélen, a képzeletemet felgyújtó borszaküzlet előtt, halak jégtörmeléken, mindig frissen, naponta új s új szállítmány érkezett a közeli tengerrel (egyébként is, Rómához, láthatatlanul is, valahogy

A Trastevere

hozzátartozott a tenger, ebben-abban érezni lehetett a nagy víz teremtő, termékenyítő jelenlétét). Elácsorogtam a halaspultok-ládák előtt, néztem a különös lényeket, szépeket és szörnyszerű csúnyákat, aprókat és emberderék vastagságúakat, ilyen-olyan rákokat, polipokat, tékozlóan ékeseket és összeesett zacskóformákat, mintha egy ötletekben dúskáló, játékos fantázia szórakozásból formálta volna őket. Hátunk mögött egy zugmozi, akkoriban éppen a vámpír-filmek divatja volt, meg a Giubbonari utca, ruha- és cipőboltjaiban szinte mindig végkiárúsítás, árleszállítás. A túlsó oldalon, a Cancelleria felé, a kis

terecskebe, utcácskába is benyomulva, mindenféle hasznos és haszontalan holmi, kelendő fogyasztási cikkek, olcsó lábasok-serpenyők-kancsók-evőeszközök, harisnya (nejlon!), cipőfűző, esernyő (talán ott láttam először rövidre összenyomható), olcsóbbat csak a római Teleki téren, a Porta Portesén, honfitársaink kedvelt terepén találhatott az ember, de ott aztán nemegyszer csúnyán átvágták az óvatlan vásárlót. Délre csendesedni kezdett a nyüzsgés, a háziasszonyok eltűnedeztek, és kora délutánra feloszlott a piac, hirtelen tűnt el minden és mindenki, csak az éktelen tömeg szemét maradt ott, s az elképesztő hulladékhalomok közepén Giordano Bruno szerzetesi csuhás-csuklyás, százvalahány éves, igazságtételül emelt szobra, a megátalkodott, máglyára küldött eretnek addigra már a szabad gondolat hőse lett. Jöttek aztán a köztisztaságiak, kézzel, géppel sepertek, slaggal mostak, kocsikra rakták a hulladékot, s estére megindulhatott a kisvendégloői élet. A székek kikerültek a térre, egyre homályosabbak lettek a hepehupás, mindig piszkos-szemetes síkatorok, de a kétfelől sötétlő házakat összekötő, nyilván közös szárítóköteleken többnyire éjszakára is ott maradtak a meg-meglobbanó ruhák. Ez az ilyen-olyan formában kiáradó, nyájas, harsány élet mintha ősi késztetéseknek engedne. Mi minden adódott össze ebben a legszemérmesebb pillanataiban is egy kicsit kifelé játszó, színpadias taglejtésekben, nemzedékeken át begyakorolt előadásmódokban megnyilvánuló olasz kedélyben! Egy kis túlzással: a mai olasz élet mögött mindig érezni a kicsit tágas, mozgalmas, sokféle feszültséggel terhes, halhatatlan szépségeket termő, majd há-

Fotók: Vásárhelyi Zsolt

A Campo de' Fiori, a tér közepén Giordano Bruno szobra

romezer éves történelmet. A latinságban épp az a szép, hogy annyiféle kultúra, egymást kioltó, egymást átjáró szokásvilág rétegződött benne egymásra. Róma nekem azért olyan, első pillanattól kezdve otthonos város, mert annyi minden fér meg benne, mert tulajdonképpen szét-húzó elemek sugallják megbonthatatlan harmóniáját. Emitt az antik romok, biztos ízléssel megőrzött töredékek, amott reneszánsz palota, mögötte egy középkori templom, egyetlen épületben is ókor, középkor és majdnem jelen, Hadrianus császár mauzóleuma később a gót rohamoknak ellenálló erődítmény, Szent Mihály arkangyal otthona, kaszárnya, pénzverde, gyógyszertár, fegyverraktár vagy börtön. Hatását az sem rontja, hogy nem messze tőle ott terpeszkedik egy nem nagyon szép szecessziós épület. Ókori piramis, HÉV-végállomás, római fürdőkhöz modern technikával szervezett múzeum, káprázatos szobrok a császárkorból, a latin alakok, fejek mellett görögök, csupa-élet etruszk sírszobor és színes cserép-Apolló, pornográf etruszk szobrocskák a Vatikánban, nem messze Michelangelo fájós gerinccel, állványon hanyatt fekvő, bérben festett világtéremtésétől. S a Rómába zárandokolók, úgy tetszik, csakugyan eleven emléke. Lehet, bebeszélem magamnak, de ha be mentem a Café Grecóba, a csillogó kávéfőzőgép előtt a bőrömmel éreztem, hogy valamikor Goethe üldögélt itt, Gogol írta a *Holt lelkek* valamelyik fejezetét, Liszt Ferenc figyelt mindenféle hangokra, s hogy, nem messzire onnan, a spanyol lépcső fölött, haldoklott szegény tüdőbeteg Keats. S hogy ott talán könnyebb volt a halála. ■